

فاكتەریڤ پیاڤه‌کرنا کهلتووری د رۆمانین (محمد سلیم سواری) دا

ب.ه.د. زوزان صادق سعید، کۆلیژا په‌روه‌ردا بنیات، پشکا زمانی کوردی، زانکویا دهۆک، هەرنیا کوردستانی-عێراق

مردان رفعت ابوزید، کۆلیژا په‌روه‌ردا بنیات، پشکا زمانی کوردی، زانکویا دهۆک، هەرنیا کوردستانی-عێراق

پوخته:

کهلتوور دبیته بنیاتهک ئێسهر به‌ره‌مه‌ی خۆ یێ ده‌ستپێکی ل سەر ئافابکه‌ت. رۆمانئیس ژبو ديارکرنا لایه‌نی په‌سه‌نايه‌تی دناڤ ملله‌تیدا په‌نايێ دبیته به‌ر لایه‌نی کهلتووری کو مه‌به‌ستا وی ئەوه‌ نه‌وه‌ی داهاقی ئاشنایێ کهلتووری خۆ یێ. کو ئەف فه‌کۆلینه‌ ل ژیر ناڤی (فاکتەریڤ پیاڤه‌کرنا کهلتووری د رۆمانین "محمد سلیم سواری" دا). کو مه‌به‌ستا ژ ئەڤی فه‌کۆلینی ئەوه‌ کو لایه‌نی کهلتووری دناڤ رومانین ناڤیدا ديارکهن. ئەف فه‌کۆلینه‌ هه‌ولده‌ت ئەوان فاکتەران ديارکته‌ت ئەوین رۆمانئیس (محمد سلیم سواری) پالای کو ب ریکا ئەوان کهلتوور د رۆمانین خۆدا بکاره‌یت.

په‌ڤه‌یڤ سهره‌کی: فاکتەری هونه‌ری، فاکتەری ره‌وشه‌نیه‌ری، فاکتەری نه‌ته‌وايه‌تی، فاکتەری جفاکی.

پێشه‌کی:

ره‌وشه‌نیه‌ری، فاکتەری نه‌ته‌وه‌یی، فاکتەری جفاکی. په‌یکه‌ری فه‌کۆلینی پێکهاتیه‌ ژ دوو ته‌وه‌ران، ب ئەڤی شیوه‌ی:

کهلتوور هه‌می ته‌خ و جیهین ژیاڤی ب خۆڤه‌ فه‌دگریه‌ت. دیسان هه‌نده‌ک جارن دینه‌ یاسا و ده‌ستوره‌ک بو کۆمه‌لگه‌ها هه‌ر ملله‌ته‌کی. ژبه‌کو کهلتوور ئێک ژ ژیده‌ریڤ دانه‌یاسینا جفاکیه‌ ب گه‌شتی و ده‌وله‌مه‌ندکرنا ته‌ده‌بیاتانه‌ ب تابه‌تی، له‌ورا بیاڤه‌کێ باشه‌ و به‌رفه‌هه‌ کو رۆمانئیس لایه‌نی کهلتووری ب شیوه‌یه‌کی هونه‌ری ژبو خوانده‌قانا بده‌ته‌ ديارکرن. ئەف فه‌کۆلینه‌ بناڤه‌نیشانی (فاکتەریڤ پیاڤه‌کرنا کهلتووری د رۆمانین (محمد سلیم سواری) دا هه‌لبژارد دا پتر روناھیا شیوه‌ و جۆریڤ به‌رجه‌سته‌بوونا کهلتووری دناڤا به‌یڤ به‌رچاڤکرن.

- که‌رستی فه‌کۆلینی:

که‌رسته‌یڤ بو شروڤه‌کرنا باه‌تی فه‌کۆلینی هاتیه‌ هه‌لبژارتن، بریتیه‌ ژ هه‌ر پێنج رۆمانین (محمد سلیم سواری). ئەوه‌ژ ب ناڤین: (گوند، واری رۆندکا، هه‌واره، ده‌وله‌ت و هیه‌تی، ده‌وله‌ت و ده‌رز).

- میتودا فه‌کۆلینی:

ئەف فه‌کۆلینه‌ پشت به‌ستنی ل سەر میتودا کهلتووری ده‌کته‌ د چارچۆڤه‌یڤ میتوده‌کا (وه‌سفی - شیکاری) دا.

- گرنکیا فه‌کۆلینی:

گرنکیا فه‌کۆلینی د ئەوی چهن‌دی دایه‌، ئازراندنا کهلتووری د رۆمانین (محمد سلیم سواری) دا ده‌ست نیشان بکه‌ین و ده‌گه‌ل ئەوه‌ فاکتەریڤ بسوینه‌ رێخوه‌شکه‌ر ژبو رومانئیس کو ئافراندن د به‌ره‌مه‌یڤ خۆدا کری.

- په‌یکه‌ری فه‌کۆلینی:

ئەف فه‌کۆلینه‌ ژبلی پێشه‌کی و ئەنجامان ژ دوو به‌شان پێکه‌هیت: به‌شی ئێکی گرن‌دایه‌ ب تیکه‌هێ کهلتووری و ديارکرنا ئەوی ژ لایڤ زمانی و زاراڤه‌یه‌. به‌شی دووی ژ فاکتەریڤ پیاڤه‌کرنا کهلتووری د رۆمانین "محمد سلیم سواری" دا هاتیه‌ ته‌رخانکرن و ژ ئەوان فاکتەران ژمی: فاکتەری هونه‌ری، فاکتەری

- تیکه‌هێ کهلتووری (چه‌مک و پیناسین کهلتووری): 1-1: کهلتوور ژ لایڤ زمانیه‌.

ب شیوه‌یه‌کی گه‌شتی زاراڤی کهلتووری ل جیهانی ب شیوازیڤ جودا جودا هاتیه‌ باسکرن. به‌لی د ناڤه‌روکا خۆدا بو مه‌به‌سته‌کا ديارکری هاتیه‌ بکاره‌ینان. هه‌ر ملله‌ته‌کی ل دویف بیروبوچوونین خۆ ئەف زاراڤه‌ دایه‌ ديارکرن. له‌ورا کهلتوور چارچۆڤی (زمان، ئەده‌ب، میژوو، ره‌وشه‌نیه‌ری، شارستانیه‌ت، جفاک... هتد) ی ب خۆڤه‌ دگریه‌ت.

هه‌لبه‌ت ژیده‌ری سهره‌کی یڤ هاتنه‌ بکاره‌ینانا په‌ڤا (کهلتوور) قورئانا پیروزه، کو ب ژیده‌ره‌کی په‌سه‌ن ده‌یت هه‌زمارتن و پاشی هاتیه‌ وه‌رگرتن و دیباڤین جودا دا بکارهاتیه‌، به‌لی وه‌کو ریمان هه‌ر نێزیکێ ئەوی یه‌ ئەوا قورئانی ئامازه‌ پیدای. که‌واته‌ د (25) ئایه‌تا و د سوره‌تین جودا دا زاراڤین (تراث، الوارث، میراث، ورتنه، یورث، ژرثوا، یرثا، اورثوه‌ها، یرثون، یورثا، واورثنا، ورتوا، وارثون، یرث، یرثی، یرث، نورث، الوارثین، یرثا، الوارثون، یرثون، اورثاها، ورتنه، وورث) (قورئانا پیروز، سوره‌تین، الفجر "بێن دیتر"). بکارهاتینه‌ و ده‌هه‌ر ئایه‌ته‌کی دا به‌رامبه‌ر تیشه‌کی تابه‌ت هاتیه‌ پیاڤه‌کرنا ئانکو ئێک په‌یف ب واتا وشێوازیڤ جودا- به‌لی زۆریه‌یا ئەوان د ناڤه‌روکا خۆدا ب مه‌ره‌ما پاشاوه‌ چ میرانکه‌ره‌ک بیت ل پشت باڤی ماڤیت یان سامانه‌ک بیت باب واپیرا بو ئەڤین خۆه‌یلایت. هه‌ر ئەف په‌ڤه‌نه‌ د زۆریه‌یا فه‌ره‌نگین زمانی یڤن عه‌ره‌بی دا هاتی: چونکی به‌رفه‌هیا ئەڤی زاراڤه‌ی هه‌می توخه‌ین ماددی و مه‌عنه‌وی یڤن ژیاڤی ب خۆڤه‌ دگریه‌ت. د سوره‌تا (الفجر) دا هاتیه‌: [وَتَأْتِكُنَّ الْمَرْأَتُ أَكْثَرًا لَمَّا] (سوره‌ت الفجر، ئایه‌تا 19). ژ ئەوان هه‌می په‌ڤشان ته‌نه‌ا د ئەڤی ئایه‌تا پیروژدا ب شیوه‌کی راسته‌وخۆ (تراث) بکار هاتیه‌، ریمان ژمی ئەوه‌ ((تراث: ئانکو میرات، ئەوی ژ هه‌ر جهمه‌کی بده‌ست خۆڤه‌ ئینای چ ب هه‌لالی یان هه‌رامی)) (الدمشقی، 2000: 1194). دياردیت کو ئەوه‌ میراتی ل پشت هه‌نده‌ک که‌سان ده‌مینیت ب شیوه‌کی ژ شیوان ژ لایڤ هه‌نده‌ک مروڤین دیتر

4- گوتىن مەزنا و بابەت و دياردين گشتى و تايەتقى يىن ژيان ب خۇفە دگريت.
 5- رېكىن كوتاككرن دنافەرا تاك و كومىن جفاكى. (بدر، 2003: 15).
 ژەر ئەفنى فرە و اتاين بسپۆرىن تايەت ب فەكولېنكرن ل سەر
 كەلتوور و فولكلۆرى ئى نەگەھشتىنە ئەنجامەكى ب ئەوى شىوھى كو
 دەستىشاناكرنا بابەتتەن ھەر ئىك ژەوان بكتە، بەلى ژەھى ئامازەكرن يە كو
 فولكلۆر بەشەكە ژ كەلتوورى و د ھندەك زماناندا زارافن (ئەدەبى مىلى) بۆ ھەمى
 ئەو بابەتتەن ل سەرى ھاتەن بەھسكەن دەھتە دانان ئانكو ((بىروباوھەرىن مىلى،
 داب و نەرىت، ژيانا مىلى، ھونەر، چىرۆك، و بگورتى ھەمى بابەتتەن فولكلۆرى
 ب خۇفە دگريت)) (العنتىل، 1965: 74-75). ئەفە ل گورەى ئەوان ھەمى
 زارافن تىكھەلكرى ئەوین وەكو فەرىژەكى ژەر رووبارى درىژن كەلتوورى
 دەھتە گوتن نەخاسمە د ئەوان زماندا ئەوین گەلەك پەقا ھەفواتاين خۇ ھەب،
 بەلى ب شىوھەكى گشتى ((كەلتوور وەكو خالا دەستىنەكى يە بۆ ھەلكرتە
 بەرىسايەتەكا رۆشنىرى و نەتەھەى)) (حنفى، 1992: 13). ئانكو دوو وینە ل
 سەر ئىك ذرافە و ب ئەفان ھەردوو رېكا شارستانىتە و مېژوويا رەسەن يا
 ھەر مىللەتەكى دياردېت؛ چونكى ھەر گھورىن و نوپكرنەك ب سەر كەلتوورى
 دا بېتە دى ل دوپف پىدقېتاتيا سەردەمى بېت ژەرەكو كەلتوور دى بېتە ئامراز
 و گھورىن دى ب سەردا ھېن، ب ئەفنى رېكىكى دى ئەركىن خوي پاشاھەى-
 شارستانى گەھىنەت.

پشتى فەكولەرى پىداچوون ل سەر زۆرەيا ئەوان ژىدەرىن بىانى
 و خۇمالى كرىن دياربوو كو گەلەك بزاف بۆ فەدېتەن و شرفەكرنا كەلتوورى
 ھاتىنەكرن، بەلى ھەر بسپۆرىەكى ل دوپف تايەتەندەيا خۇ رېكا كەلتوورى
 فەوژارتە، ھەر ئەفە بۆ ئەگەر كو كەلتوور دچەندىن دېتە را بېتە ھەفەكرن و
 روھنكرن. تىنىنكرن و شرفەكرنا كەلتوور د ئەفان بىافان دا بەرچاف دېتە
 ھەر وەكى ئەف داىگرامە پتر روھن دكەت:

بۆ خۇ ددانىت وچ گرېدان دگەل ئاست و شارستانىتەنى نە، ئانكو تىتالېن جفاكى
 ەشېرەت و مەزىنەن وى خىلەكى ددان وەكى پاشاھەكى نەوہ بۆ نەوہى دەھتە
 رادەستكرن. لەورا ھەر چەند گھورىن پىشكەفتنى بەكفن ژيان ئەو جفاك
 و مىللەت دى بەردەوام ل سەر ئەوان نەرىتەن.

1-2: كەلتوورى ژ لايىن زارافىھە.

ھەلبەت بەرفرەھىيا تىكھەى كەلتوورى وەكو زارافەكى گشتىگر وچەق ھافىژ،
 نە يا ب ساناهى بوو كو بسپۆر و تايەتەندە پىناسەكا ئىككرن و ھەمىشەى بۆ
 بدان. و ئەو بىافىن دەستىشانكرى تىدا ديارىكەن، لەورا ل گورەى ئەوان
 ژىدەرىن ئامازە ب ئەفنى پەقى كرى و بىناقى پىكھاتەيا ئەوى دياركرى ئاشكرا
 دكەن كو قەبارى كەلتوور ب خوھەفە دگريت ژيانا گشتى و يا تايەتقى يا ھەر
 مىللەت، جفاك، و تاكىن ئەوى جفاكى دباوہشا خۇدا ھەمىز دكەت. ئەفە ئىك ژ
 ئەوان ئەگەرا بووہ "ئىرى ئىككتون" دېئىت: (تاكو نوکە زانا نەشەياينە بگەھنە
 پىناسەكا ئىككرن كو ھەمى ل سەر درازىن) (ايغلتون، 2000: 9). ئەف دېتە
 ئىككتونى دگوتارەكى دال ساللا (2000) ھاتىە ئانكو ل دوپف فەكولېنەن د
 بەردەوامەن، لەورا تايەتەندىن سوسىولوژى و نەتروپولوژى نەگەھشتىنە
 چەمكەكى ئىككرن بۆ زارافى كەلتوور.

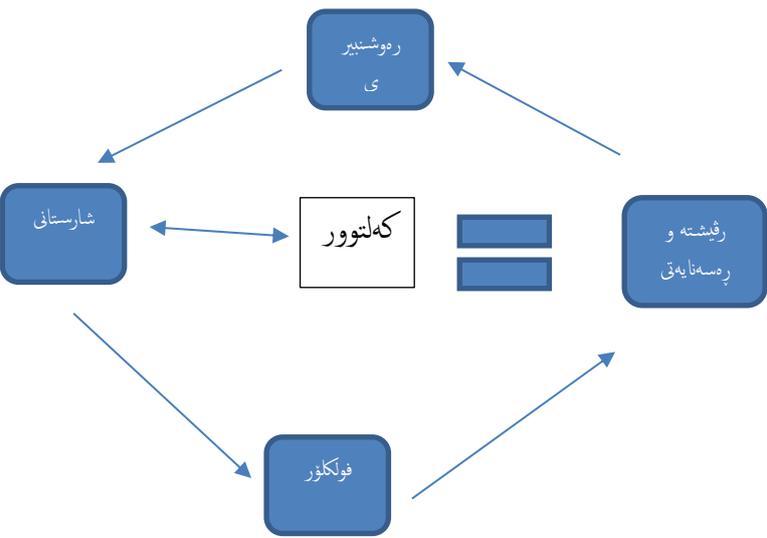
كەلتوور ب ئەوى رامانا خۇ يا بەرفرە (ئەو داب و نەرىت
 و سەرىور و شەھەرزى و ھونەر و زانستە ئەوا ژ نەتەھەكى فەمايەت و كەتتەتە
 سەرىك پاشى دىمانا دەم و سەردەماندا بېتە فەگھاستن و ئەو ب خۇ بەشەكى
 سەرىكە ژ سستون پىكھاتە يا جفاكى، لايەنن مرفۇايەتى، سىياسى، مېژووى
 و نقىشى ب خۇفە دگريت) (احمد، 1980: 63). ب شىوھەكى داپوشى ئامازە ب
 ئەوان بوران كرىە ئەوا كەلتوور ب خوھەفە دگريت، چونكى وەكو كرىار د بەرھەم
 و شىنوارىن ئىسەر و ھونەرەندە دا دياردېت. ب ئەفنى چەندى كەلتوور دېتە
 بەشەك ژ پىكھاتەيا مروفى و ھەر تاكەكى جفاكى و ئەو رېكىن پى دەھتە
 فەگھاستن دوو ئاراستا ب خۇفە دگريت ئەوژى:

1- ئاراستەكا ھونەرى كو ھەمى ئەو پاشاھى شىوازى ھونەر و تەكنىكى ب خۇفە
 دگريت د ئەفنى ئاراستى دا كوم دېت.

2- ئاراستا ئىسەنى ئەوژى ئەوان بابەتان ب خۇفە دگريت ئەوین دىنە
 دىكومىنت و بەلگەنامە بۆ مېژوويا ئەوى مىللەتى يان ئەوى جفاكى، كو بەشەكى
 فەگھاستن ئەوى دكەفیتە سەر مىللىت ئىسەرەن ب ھەمى بورىن ئىسەنى فە.

بەرفرەھىيا ئەوى روبەرى ئىدىيەمى كەلتوور ب خوھەفە دگريت
 ھندەك بابەتتەن دېتر ژى دكەفەنە دىن چارچوفى ئەوى فە ئەوژى
 ((ھەرشىنوارەكى موزەخانە و پەرتوكخانە ب خۇ فە بگرن وەكو بەشەك ژ
 شارستانىتە مرفۇى دەھتە ھىمارتن)) (وھبە، المھندس، 1984: 93). د ئەفنى
 فەرھەگى دا شىنوارىن ماددى و مەعنەوى ب خوھەفە دگرىت، ئانكو ئەو
 كەستىن ب دەستى ھاتىن چىكرن و نەوہ بو نەوہى ھاتىە فەگھاستن دگەل
 ئەو بەرھەمى مەعنەوى كو بوینە ئىسەن و تومار ب خۇ فە دگريت، ب رامانەكا
 دى ھەر چ تىشتى ژ باب و باپىرا فەمايەت دچىتە دچارچوفى كەلتوورى دا. لەورا
 ژى ئەو شىنوارىن دەھتە فەگھاستن ئەفەنە:

- 1- كرىار.
- 2- داب و نەرىت.
- 3- رەفتار و تاكار.

2: فاكتهرىن پىادەكرنا كەلتورى درۇمانىن "محمد سليم سيارى" دا.

بەرى رۇمانقىس دەست ب ئىسىنا تىكىستى رۇمانى بىكەت. پىدقياق ياكى ب زەمىنە سازىپەكا گونجاي ھەى بۇ ھندى بىنە پالدر بۇ ئاڧراندنا ھىزىر وگەشەكرنا ئاشوبىي وىنكەگرىدانا رويدانا. ھەلبەت رويدان وەرگرتن ژ كەتورى ب تىنى نابىتە ئەگەر بۇ ئىسىنا تىكىستەكى فەگىرانكى بەلكو ئىكەتيا ئورگانىزى ياكى ھەى ئەلمەنىيت سەرەكى ژ: دەم، جە، كارەكنەر، رويدان، گرى، فەگىران بىنكە دىنە وزە ھىزىر بۇ دارىتتا بابەتى رومانى ب زمان وشىوازەكى گونجاي دگەل جۆرى رويدانى، د رىرەوا ئىسىنى دا -ھندەك جاران- و ل دويڧ پىدقياقيا رويدانى رۇمانقىس پەنايى دەتە بەر بكارھىنانا چەشنىن جورە و جورىن كەلتورى؛ لەورا د ئەقى مىيانى دا ئەو بكارھىنانا رۇلەكى ھارىكار و پالېستىكەر بۇ رۇمانقىسى دەررەھكرنا رۇمانىدا و دانا ھندەك ھىلېن ھارىكارن ب مەبەستا گرىدانا رۇمانى ب كەتورى ژيانى فە دەتە. ئەفە و ژىلى كو بكارھىنانا شىوېن كەلتورى مەرەمەكا تايەت ھەبىت ئەوژى پاراستنا ئەوى ژ دەستدانى، ئەفجا پىادەكرنا ئەوان دناڧ ئەقان جۆرە ئىسىنا وەكو كوكەھەكى يە بۇ پاراستنا ئەوى ژ نەمان و بەرزەبوونى. ژ ئەوان فاكتهرىن پالېستىيا رۇمانقىسى. دكەن ب ئەقى شىوېنە:

2.1: فاكتهرى ھونەرى.

ھەلبەت ھەر تىكىستەكە ئەدەبى ئەوا دەھىت ئىسىن ژ ئەنجامى بويەرەكى بوويە ھىقىنى ئاڧراندنى ل دەڧ ئىسەرى، چ ئەڧ تىكىستە شىعەرى بىت يان پەخشان، لەورا پەنايا ئىسەرى لايەكى ئاشوبىي ب خۇڧە دگرىت و لايەكى كەتورى و ھەردوو بىنكە ب ھەڧرا پىدقياق ب ھندەك پالېستىن دەرەكى ھەنە بۇ پىتر بەلگاندن و ھىزكرنا تىكىستى، لەورا (دەولەمەندىيا كەلتورى سەرنجا ئىسەران بۇ لايى خۇ ڧاڧىشايە، پەخنەگر و ئىسەر نەچارىنە بەرھەمىن خۇ د چارچوقەيەكى نوى يە كەلتورىدا ئەنجام بەدن. ئەڧ چەندە ژى بوويە پالدرەك بۇ رۇمانقىسان كو بەرەڧ كەلتورىڧە چىن ژ بۇ ئاڧراندنا جورەكى نوى يە رۇمانا ھونەرى) (المخلف، 2010: 219). رۇمانقىس زۆر جاران دەقىن خۇ ل سەر بىناق كەلتورى ئاڧكارىنە، بەلى ب شىوازەكى نوى يە ھونەرى. ھەرەوسا ھەولددەت بابەتىن جىڧا خۇ لىكەتە خودان و بىكەتە كەرەستەيەك بۇ ئاڧاھىي ئاڧكارنا رويدانىن بەرھەمى خۇ. ژلايەكى دىترڧە ئىش و ئازارىن مللەتى دىنە پالدر رۇمانقىسى. بەرھەمىن خۇ ل سەر ب خۇلقىنىت. ئەڧ پالدرە ب پالېستەكى ھىز دەھىتە ھىمارتن، د شىانېن رۇمانقىسى. دا يە دەرىپىن ژ ئەوى پارچا بەرھەمى خۇ بىكەت ئەوا دىن ب بابەتەك ژ بابەتىن كەلتورى فە ھىتە تىكەلكرن، چونكى كەلتورى ئەو بەرھەمى پرى لىقن و كار و چالاكىن ژيانىيە و د ھەمان دەمدا رەنگەدانا دەروونى مرۇشان دكەت. ب ئەقى رەنگى بوويە دەرگەھەك بەرھەمىن نوى ل سەر ھىنە ئاڧراندن.

رۇمان وەكو ھەر ژانرەكى ئەدەبى دگەل بوورىنا دەى گھورىن ب سەر شىواز و ئاڧەرۇكا بابەتىن ئەوى دا ھاتىنە، ئەڧ گھورىنە ھەر ژ بەرەجەستەبوونا ھىزوبىرا بوويە تاكو دارىشتنا ھونەرى و تىكەلكرنا ئەوى دگەل گەلەك جۆرىن دى بىن ئەدەبى. بارودخى ژيانا كەتورى بۇ رۇمانقىسى. بوويە سەراچاوه و پالدرەك، كو ھىز و بىرىن خۇ ب شىوېنەكى ھونەرى بىخىتە

دخەمەتا رۇمانا خۇ دا (ب رىكا زمانەكى ھونەرى و ئەدەبىي جوان ھىزرا خۇ دناڧ قالبەكى ھونەرىدا دىاردكەت، ھەولددەت كارىتكىرنا خۇ ب شىوېنەكى كىشى ل سەر خواندەڧانى ھەبىت) (عەبدۇللا، 2017: 48). ئەگەرىن زىدە پەيدابوونا بەرھەمىن ئىسەران بۇ جىڧاكى دىڧرىت، چونكى پەيوەندىيەكا توند دناڧبەرا ئىسەر و جىڧاكاندا ياكى ھەى، لەورا كەرەستەيىن گەھىشتىنە دەستى رۇمانقىسى كرىار و چالاكىن مللەتى ئەوى بوويە.

پىادەكرنا كەلتورى دناڧ رۇمانىدا وەكو زارافەكى نوى يە ئاوتىتەكرى بكارھاتىيە، نەخاسەمە پىشتى رۇمانا نوى دەرەڧتى و كارىگەرىيا رۇمانقىس و بوويەرىن رۇمانا ل سەر رۇمانقىسىن دەڧەرى پەيدابووى مەرەم ژى رۇمانقىسىن كورد- ((بكارھىنانا كەلتورى دناڧ بەرھەمىن ھەڧچەرخىن ئەدەبى دا دىررەپىدانا ب ئەوان رەھند و ئامازىن تايەت، كو دىنە پالدر بو فەزڧراندنا ژيانى بۇ كەلتورى و بەرچاڧكرنا شىانېن ئەوى دىڧىكىشكرنا رۇلەكى كارىگەر دناڧا جىڧاكى دا)) (عثمان، 2012: 38). كەواتە مەرەم ژ تىكەلكرنا كەلتورى ھەڧچەرخىي ئەو پاراستنا ھەبىن مروفايەتى و ھەر تىستەكى گرىداي مللەتى چ تىشتىن ماددى بن يان بىن مەعەنەي يان ژى ئەو شىنوار و كەلھىن بوويە دىروك بۇ ئەوى نەتەوئى (بكارھىنانا كەلتورى د رۇمانا ھەڧچەرخ دا بەرچاڧترىن وسەرڧ راکىشتىن دىاردا ھونەرى يە، چونكى كارلىكەكى دناڧبەرا رەگەزىن كۆمەك زانىارى وشەھەزايان دگەل نەرىتان دكەت ئەوین ئەو بۇ ئەوى دەھىنە فەگۇھاستن) (العودى، 1981: 101). ژ ئەقى چەندى خۇيا دىت كو پالېستىن ھونەرى بۇ رۇمانقىسەكى كو ھندەك بەشىن كەلتورى دناڧ تىكىستا خۇدا پىادەبەكەت ھەلگرا ھندەك رەھندايە ئەوژى:

2.1.1: رەھندى ئىستاتىكى.

ھەلبەت ئەڧ رەھندە دەرئەنجامى ئەوى لىقىن يە ئەوا دناڧبەرا دەقى ئەدەبى و ئاڧراندنا رويدانا دا پەيدادىت، چونكى رۇمانقىس بوويەرەكا كەتورى وەرڧگرىت و تىكەلى ئاشوبىا خۇ دكەت و زمان و شىوازەكى ھونەرى ب وپنە د مىشك و ھىزرا خواندەڧانىدا دروست دكەت. ئەفجا ئەگەر رۇمانقىس ھەرسى جەمسەرىن كەتور، ئاشوب، كەلتورى بگەھىنەتە ئىك ئەوى دەى دى وپنەك دروستىت دناڧبەرا ئانتازىيەكا ھونەرى و پىادەكرنا كەتورى. بۇ نمونە "مەمەد سەلم سوارى" وەكو رۇمانقىس شىايە وپنەكى ب ئەقى رەنگى د رۇمانا (ھەوارە)دا بەرچاڧ بىكەت و دىڧىت: ((ھندى بىژە مام ھەسەن ھەژ مستى دكەت و خوشترىن دەم ل نك وى ئەو دەمە ھەكو خەنچەرا خوه بەر شالا خوه رادكەت و گوبالى خوه دەستى خوهدا دگر و قەستا كوچكا مستى دكەت...)) (سوارى، 2013: 14). د ئەقى دەقىدا وپنەكى ئاوتىتەي دناڧبەرا دەرپىنكرنا رۇمانقىسى ژ سەر و سىا و رايىچانا زەلامى كورد بەرامبەر چىكرنا ئەوى وپنەي دىڧاڧىن خواندەڧانىدا، ئانكو شىايە ئەوان كەرستان بكارھىنىت ئەوین د تىتالىن كوردى و دناڧ جىڧاكى گوندا دا بكاردەھات، نوكة وەكو ھىئا و شىنوارال موزەخانە و ھىمىن پاراستنا كەرستىن كەلتورى دەھىن دىتن. شەھەزاييا رۇمانقىسى. د بىاڧى كەلتورى و فولكلورى كوردى و يە دەڧەرى فاكتهرەكى ھارىكار بۇ كو بەردەوام ئەقان رەنگە وپنا دناڧ رۇمانىن خۇدا بكارھىنت، ھەرەكى د رۇمانا (گوند) دا ئامازە پى كرى ((پىشتى عەزۆي ئىڧىزا

بون ۋەندەك ھەفسار ئىن دەۋارىت بەرىپكا كىشان...)) (سۈرى، 2005: 198). بكارھىنانا پەيئىن (بەرىپكا، كەلھا ئامىدىن، دەۋار) دىچارچوفەكى زامانىدا ۋەكو پەيئىن كەش دەھىنە ھىزمارتن ۋ دەھمان دەمدا ۋەكو ھەبوون بوئىنە پاشاۋە بو ئەقى سەردەمى.

بەرفرەھىيا رووبەرى رۇمانى بائەت ئىن سادە ۋىتكەھلەكى ب خۇفە دگرىت، ھەر ئەف چەندە دىئە پالېشتىكەك بېئىز بۇ ھەردەم نوپوون ۋ نوپۇدەكرنا ستايلنى ئەۋى ۋگھورىن دگەل بورىنا سەردەمى ۋبووبەران ب سەردا بېئىن، لەورا ئى ھەر جۇرەكى رۇمان ل سەر بىئاتەكى دەھىتە ئافاكرن؛ بەلنى د ھەبوونا پالەدراندا - گەلەك ژئەۋان - د ھەندەك خالاندا د ھەفېشكەن. لايەنى ئىستاتىكى د بەرجەستەبوونا ئەۋان ۋئىن كەتۋارى دايە ئەۋىن كەلتۋورى پى دەھىتە نەخشاندن دىزايىنكرن. ئەۋ ستوئىن ئەف رەھندە دىچارچوفى تىكەھلەكرنا كەلتۋورى ۋ رۇمانى ل سەر رادوھستىت ئەفەنە:

1- د رۇمانىدا كرتنا ئەۋان ۋئىن راستەقىنە ۋسەنچراكىش دەھىنە ۋەرگرتن ژ ئەۋان نەرىت ۋتتالئىن جفاك ب خۇفە دگرىت.

2- كرىدان كەلتۋورى ب رادا گوشەنىكا رۇمانقىسى - قە ۋ ئەۋ ئاراستەيا ئەۋ دەھلېزىت كۇ ھەماھەنگ بىت دگەل نافەرۇكا كرى ۋباھەنى رۇمانى.

3- كومكرنا ئەۋان ھىزرا ئەۋىن رۇمانقىس دىمانا دىئنا خۇ دا دىئىت. ھەۋلدەت ئىكەتتەكا ئورگانىزى دناقەرا بائەت ئىن كەلتۋورى ۋ رۇمانى ۋەكو خىزمەت بەخشەك بۇ پاراستنا ئەۋى دروست بگەت.

رۇمانقىسىن كورد د ھەر قوناغەك رۇمانا كوردى تىپەرى بىزاف كرىنە ھەر ئىك ل گورەى باھەنى رۇمان ۋ شەھەرزايا خۇ بائەت ئىن كرىداى ژيانا بورى يا جفاكى خۇ ۋنەتەۋا خۇ بكاربىئىت، كەلتۋور ئى ۋەكو (كومكرنەكا مېژوو يە بو تىششئىن ماددى ۋمەعنىۋى يىن نەتەۋەكى، قوناغ بۇ قوناغنى ھاتىن رادەستكرن) (شكرى، 1973: 18). ئەف رادەستكرنە ئى ج ب شىۋى كەرسنا بىت ل موزەخانا يان كەرسىتئى ئەدەبى- ھونەرى بىت ب رىكىن ئايەتئىن ئىسىن ۋ نىاشكرنى ھاتىن پاراستن.

2. 1. 2: فاكەرى پىدقئىاتى.

بكارھىنانا ھەمى يان ھەندەك ژ جۇرىن كەلتۋورى دناف دەقىن ئەدەبى ب گشتى ۋ دەقىن رۇمانى ب ئايەتى، بۇ ئەقى سەردەمى پىدقئىاتىكە كرىنە؛ چۈنكى گھورىن ئىن ئىانى ۋ يىن سەردەمى پالەدركىن بېئىزە بۇ ژئاقىرنا كەلتۋور ئىن مللەتان ۋنەرىتئىن جفاكان. لەورا تاكەكەس نەچار دىت پەنالى بۇ ئەۋان نەرىتئىن ۋەرگرتى بىت ئەۋىن ب ھەر شىۋەكى ژ شىۋان ھاتىنە دناف جفاكى ئەۋى دا.

لايەنى ئەدەبى ۋھونەرى باشتىن كۈگەھە بۇ خرفەبوونا ھەمى جۇرىن كەلتۋورى، چۈنكى پارچەك كرىنك يا مېژوۋيا شارستانى ۋھەبوونا مللەتى دپارىزىت، ۋەكو ناسنامەكى بو ئەۋى مللەتى ۋ ئەۋى جفاكى دەھىتە ھىزمارتن (چ نەتەۋە ناھىنە ھەبوونى ۋپىشناكەش ئەگەر پىشت بەستئى ل سەر كەلتۋورى خۇ نەكەت) (نادبە، 2019: 25). ئەف ئەۋى چەندى دگەھىنەت كۇ كەلتۋور كۇمەك ھىز ۋبىر ۋ دىت ۋشەھەرزايا دەرتەنجامى كرىار ۋ رەفتار ۋ رىئايىن جفاكەكى ۋھەندەك تاكەكەسىن ئەۋى جفاكى نە كو ژ ئەنجامى ئەزموونا رۇژانە دروست بوۋى، پاشى بوۋى پاشاۋەكى مېژوۋى ب ھەمى باشى ۋخرابى، ب سەركەقتن ۋشكەستئىن خۇفە، د ھەمان دەمدا ئەف ھەردوۋ جەمسەرى

خۇ يا سىندى كرى رابو جلكىت خۇ كرىنە بەرخۇ بەلنى شىۋىت كە گرېدا.. رەختى تەنگا خۇ يا برتو ھافىتە پىشتا خۇ ۋرەدەسوكەك ھافىتە سەرى خۇ ۋقەستا زەھىت كانىا مالاكرا)) (سۈرى، 2005: 33). شىۋى ۋئەكرنا رۇمانقىسى- د ئەقى دەقى دا ب شىۋەكى سادە ھاتىە كىشان، بەلنى ئەۋ ۋئە ب كەلتۋور ۋشىۋازەكى كوردى ئىن رەسەن ب جل ۋبەرگىن خۇ قە بەرچاف كرىە. د ھەمان دەمدا ئەۋ جھى لى ھاتى ۋئەكرن ب شىۋەكى راستەخۇ دەرىپنى ژ گوندىن كوردا دكەت كۇ زۇرەيا ئەۋان جھا نوكە ۋەكو پاشاۋە ۋشىۋارا بو ئەقى نەۋى قەمانە.

كەۋانە ستوئىنا سەركەكى يا ئەف پالەدرە ل سەر رادوھستىت ئىزىككرنا ئىسىرى يە ژ ئەۋان بېئىن جفاكى ئەۋىن ب شىۋەكى ھونەرى ھاتىن دارشتن؛ چۈنكى ھونەر ھەندەك جارا ھىزرا ئافاندىن د دىئەكە چىۋىك دا دكەت ۋبەردەۋام دەئىت. "بىرجسون" دىئىت: ((ئىشتىن جۋان ب زەھەتن... ئانكو ب زەھەت دەھىنە جىئەجىكرن، بەلكو د ھەندەك دوخىن دىاركرىدا يا بزەھەتە بېئە ۋەرگرتن ۋتىكەھشت)) (بىرلەمى، 1970: 225). ئەف دوخە ل سەر بىياقى كەلتۋورى - د بىت بۇ ھەندەك رۇمانقىسان يا بزەھەت بىت- ب ئايەت ئەۋىن شەھەرزاى د ھەمى جور ۋ شىۋىن كەلتۋور ئى ۋئەۋى جھى نەبىت ئەۋا روىدان رۇمانا خۇ ل سەر ئافادكەت؛ چۈنكى تاكو رۇمانقىس بشىت ۋئى راستەقىنە ئى پاشاۋەنى باب ۋباپىرا بگەتە تىكەستەكى ھونەرى پىدقى ب چەندىن خاندن ۋپىساركرن ژ شەھەرزا ۋئايەتەندىن ئەۋى بوارى يە؛ ژبەركو ئەۋ رۇمانا ل سەر بىئالى كەلتۋورى دەھىت ئىسىن دى ۋەكو ژئەدرەكى رەنگەدانا ئەۋان نەرىتان بىت ئەۋىن جفاك ب خۇفە دگرىت. د ھەمان دەمدا جۋانىا كەلتۋورى دناف دەقىن ئەدەبى دا جۋانىكە ئايەت يا ھەمى؛ نەخاسمە ھەندەك نەرىتئىن جفاكى يان ھەندەك شىۋارىن ئايەت بىن جھەكى كۇ مېژوۋيا نەتەۋەكى بىئە ھاتىئە كرىدان، بۇ نمونە رۇمانقىس ئامازەكا ۋسەفكرى ددەتە شىۋارەكى ۋەكو ددىروكا گەلنى كوردا ھاتى ۋ ۋەكو سىجىۋەك دەھىتە ھىزمارتن، دىرۇمانا (دەۋلەت ۋدەرز) دا ئامازى ب ئەۋان ئابلوئىن گەلەك ژ مال ۋكۈچكىن مەزنان دناف جفاكى كوردىدا دەھىن ھەلاۋىستن. ل دەما د بىئىت: ((ب سىنكى كۇچكا مېئىشانا قە برونەكا دار شىشەى يا ھەلاۋىستى بو مەرۇف دا خۋە د دارى ۋئى را بىئىت ۋەك خودىكەكى.. ل ھەر لايەكى ۋئى خەنجەرەك ھاتىو دانان ۋكافلائىن وان زىر بون ۋ ب دەستكى ھەر خەنجەرەكى قە شەش پىشكىن زىرى پىئەبون.. مەھفەرەكە تەنك من زانى ئارمىشە ئەۋ ئى ھەر ب سىنگى كۈچكى قەبو.. رەنگىن ۋئى ل دوپ لئاندا سەرى مەرۇفى دەھتە گھورىن ۋەك كەسكو سۇرى.. ل ھەر قورنەتەكى جەرگەكى مەزنى كرىستالى ھات بو دانا ۋھەندەك كۈلئىن ب دەست چىكرى دناف دا ھات بون دانان) (سۈرى، 2019: 30). ئەف جورە قەگىرانە ب شىۋەكى ھەستىپىكرى ھاتىە گوتن، د ھەمان دەمدا ئەف كەرسىتئىن دناف ئەقى تىكستىدا ھاتى ھەر ئىك ژ ئەۋان ئامازەكە بۇ قوناغەك دىروكى يا مللەتى كورد، لەورا ئەۋ ئامىرىن د فاذا بەرقانىكرىندا بكاردەھىنان ۋەكو كەرسەتەكى ب بىا ۋ شىۋارى ھاتىە ھىزمارتن تاكو ئەقى سەردەمى ھەندەك مال ۋەكو پاشاۋەكى زىرىن ئەقان كەرسنا د ھەلاۋىسن- ئەف ۋ زىلى ئەۋى لايى ھونەرى ۋجۋانى ئى ئەف پاشاۋە ب خۇ قە دگرن. سەرهراى بەھسكرا جھا ئەۋىن ۋەكو شىۋارىن دىروكى -كەلتۋورى بۇ دەفەرى دەھىتە دانان ۋەكو د ئەقى نمونىدا دىار ((... ھەندەك دەۋارا سوار ۋھەندەك ئى پەيا ۋ دگەل بەرىپكىت خەملاندى... دگەل ئىشارەكا زوى ل دەرگەھى مىسلى سەركەتە كەلا ئامىدىن. زەلام ژ دەۋارا پەيا

2.2.2. كارىگەرلەر بىر رەشەنچىلەر ياكى مەلەتلىك دەورلەر.

دەئەقى تايىن كارىگەرلەر بىر دا ۋە ئەر ھەشەنچىلەر كوردستاننى دىگەل ھىندەك نەتەۋىن دىتەر مەنەن ۋە پارىس ۋە توركا گەلەك جارا كارىگەرلەر كەلتور و ئەدەب و رەشەنچىلەر ئەۋان ل سەر جىشكى كوردى كرىپ، ((... كە كورد، قەت دەۋلەتلىكى سەرەكەن نەبۇۋە شىۋازە نووسراۋەكەن ئەدەبىياتى كورد تا رادەيەك درەنگ سەريان ھەلما. كەۋابوۋ ئەۋ كوردانەي كە ھۆگرىي ۋە ھەرى خۇلقاندى كۆلتورلىكى بالايان ھەبوۋ، بەرەۋلەي نەرىتەزالەكان كە زمانى ۋە ھەرى، فارسى ۋە توركى عوسمانىيان بەكاردەھىنا)) (فەلىپ كرىنبروك (يىن دىتەر)، 2008: 6). ۋەسا ديارە ئەگەرى نەبۇۋە دەۋلەتەكە كوردى كارىگەرلەر كەلتورلىق ۋە لاتىن دەورلەر ل سەر دەھىت كرن، بەلى ئەف چەندە دېتەك رەھا نېنە؛ چۈنكى ھەر نەتەۋەكى ئېلى كارىگەرلىكى ئەۋان ب خۇ كەلتورلىق تايەتقى خۇ ئى ھەي. مەلەتلىق كورد ئى دىتەك دەھندەك قوناغا دا ئ كۆلىۋالپى ۋە داگىرلىق گورىن ب سەر شىۋازى ھىندەك ئ بەشىن كەلتورلىق ۋە ھاتىن كرن- ئانكو ((تېكىرلىق ئەۋ بوارانەدا، ۋە ھەي كوردەكە پىرۇسەي كۆلىۋالپى كەلتورلىق كوردى بە ئاساننى جىتەجىيەتلىق ۋە گەرە كورد خۇشى- لە گەل ئەۋ پىرۇسەدا تەماھى سكات)) (نورەدىن، 2007: 44). نە كورد بىتەي بەلكو ھەر مەلەتلىق زالىگەھ كۆلىۋالپى ب سەردا ھاتە سەپاندىن دى گورىن كەشە ھەمى بوارىن ئايى ۋە جىشكى، چۈنكى ئىك ئ پاشاۋەپىن ئەۋ پىرۇسەسە ل پىشت خۇ دەھىلىت ئەۋ كەلتور و رەشەنچىلەر ئەۋان مەلەتلىق ل سەر جىشكى داگىرلەر. "مارف خەزەندەر" دىتەر: ((ئەدەبىي مىلى نەتەۋە كۆنەكەننى ھىندوئورۇپىي ۋە ھىندوئورۇپىي لە ئەفسانە ۋە داستان و ھىكايەت ۋە گورلىق، ماۋەپىكى زۇر جەۋھەرى ئەدەبىي فۆلكورى كوردى سوون)) (خەزەندەر، 2001: 158). كەۋاتە ئەگەر كارىگەرلەر سوونا كەلتورلىق دەورلەرەن دا چارچوقى فۆلكورى ۋە ۋە ۋە رىتان دا ۋە رىگىن ۋە كۆ بەشەكە سەرەكە ئ كەلتورلىق دى خۇيا بىت كۆ كارىگەرلەر ب سەر دا ھاتى ۋە دىتەك گەلەك ئ قان كرىار و رەفتار و رەشەنچىلەر بەكاردەھىت نە يا خورسكى يا مەلەتلىق كوردىت بەلكو يا ۋە رىگىتلىق بەلى ئ زانبا دەم ۋە سەردەمىن ۋە رىگىتلىق يان ئەۋ مەلەت نەتەۋە ئ ۋە رىگىتلىق. رولى زىندوۋىق ۋە ئەزەندىق ب پەلە ئىك دىكەيتە سەر مەلەتلىق تەكىن جىشكى پاشى يىن ئىشەران لەۋرا ھىندەك جارا ((كارىگەرلەر دىۋارە ئەزەندەكە كەلتورلىق ۋە رۆلى بىسپور ۋە تايەتەندىن ئەقى بوارى بى رابوۋدىن ئاشكرا بوو كۆ كەلتورلىق مىلى ئ ھەر نەتەۋەكى خەزىنەكە مەزەنە، لەۋما راكىشانان سەرنجا خەلىق ۋە جىشكى بۇ لايى ئەۋى بەپايەكە ھەزرى ۋە ھونەرى ۋە زىندوۋىقە بەردەۋام دەت)) (ئەشىرى، 1997: 25).

گەلەك جارا قەگۇھاستان ھىندەك نەرىتا يان سىستەم ۋە شىۋازىن رىقەرنە ئايى ۋە لاساىكرنا ھىندەك جىشكى نەتەۋىن دىتەر ئ نەجەمى تىكەلكرنەكە بەردەۋام دەھىت ھەبوۋى، د ئەۋى دەمى دا دەست ئ رەسەناتىا نەرىتەن خۇ بەردەن ۋە يىن نەتەۋىن دىتەر دىكەنە بىكگور بۇ يىن خۇ. ئەگەر ئەف چەندە د ئىشەننىق ئىشەرنىن كوردا نەھاتىت د جىشكى دا بىياقى خۇ دىنىت. كەۋاتە كارىگەرلەر سوونا ئىشەران ب گىشتى ۋە رۇمانقىسان ب تايەتقى ب رۇمانقىسىن ھەرىمى ئ نەجەمى بىشكەقتىن سەردەمىيە دەھىت، بەلى ((باشتەن كارى ئىشەرى ۋە پەتەن بەشى ئىشەننىق ئەۋى ئەۋ زىندوۋىق نەرىتەن بابوۋاپىرە ئەۋىن ئىشەن ئامازە بىدكەت. ۋە ئىكەم نەرىت كۆ ئىشەن دىتە پىادەكەت ھەستا مېزۋىق (يە)) (ھەمان ئىدەر، 27). مەرەم ل قىرئە ئەزەندە بەردەۋام يا كەلتورلىق يە نەخاسە ئەۋ بەتەن كرىداي كەسايەتلىق بەرىنسىن جىشكى يان ئەۋ

زارەكى. چۈنكى ب رىكا ئەۋى زمانى د بىتە رەنگەدەرا ھە ۋە نەرىتەن بەرەلەف دىنەف جىشكى دا، ئانكو رۇمانقىسى ب شىۋازى فەگىران ۋە زىجەرەكرن ۋە يىكەكە كرىدانان رۇماننى رۇماننى ب كەلتورلىق قە كارىگەرلىق. ھىندەك تىكەستىن رۇمانا كوردى ئ نەجەمى تىكەلېۋونا رۇمانقىسى ب رەشەنچىلەر ئەۋى رۇماننى ئەۋان ئى سىتايەكە ئەۋروپىي ۋە رىگىتە ۋە ئ كارىگەرلەر ئەۋى ب شىۋەكى رۇمان دەھىت دىتەر.

دورۇ: ئەزەندە كەلتورلىق نەتەۋە خۇ، د ئەقى بىياقى دا چىنەن گرىيا رۇماننى ۋە چەۋاننى يىكەكە كرىدانان ئەلەمەتلىق رۇماننى ب بەتەن كەلتورلىق ۋە قەگۇھاستان پاشاۋىن كەشەن يىن باب ۋە پىرە بۇ ئەقىن ئىندەي يىن ئەۋى جىشكى بەرچەكەت. چ ئەف كەلتورلەر لايەن فۆلكورى ب خۇفە بگىت يان ئى شىۋازى ۋە پىرۇز. ھەلەت رۇمانقىسىن كورد ب گىشتى د بىياقى تايەت دايە ئەقى بەتە ب ھۆكى ئەۋى چەندى كۆ كەلتور و رۇمان ھەردوۋ بەشىن سەرەكە يىن بەتەن خۇ ئ جەگى جىشكى ۋە رىگىن ۋە ۋەكى بازەكە ھەر ل دور ئەۋى جىشكى ب خۇ دىتەر، ب پارمانەكە دى رۇمان ئ جىشكى دەھىت ۋە رىگىن ۋە ب كەلتورلىق دەھىت دىزىنكرن ۋە ل دوماھىي ھەر بۇ تاكەكەسىن ئەۋى جىشكى دەھىت، لەۋرا ئەف جورى لاساىكرنى تەنە چارچوقى رەشەنچىلەر خۇمىلى دا دىتەر.

ئەفە ئى شىۋازەكە جىپاننى بە مەرەما قەگۇھاستان كەلتورلىق ھىندەك رۇمانقىسى پەنەن بۇ دەن. د رۇماننى كوردى دا ب شىۋەكە گىشتى ئەف چەندە دەھىتە دىتەر كۆ رۇمانقىسى زمان ۋە ئالاق ۋە كەلتورلىق جىشكى ۋە مەلەتلىق خۇ بەكاردەھىت پىخەمەت پاراستن، پىشانان، قەگۇھاستان ئەۋى بۇ نەۋەپىن داھاتى، بۇ نەۋە د رۇمانا "ھەۋارە" دا رۇمانقىسى تابلوۋەكە ھونەرى ب پەيىف ۋە ئالاقىن كەلتورلىق دورست دىتەر: ((... زانى جەركىن خۇشاقى ئى د ئۇدا پىشتى قە... نەقىا نەدەكە ۋى ۋە نە خۇبىشكا ۋى ئى ھىشبارىن... دەست دا ئامانەكە ۋە كەچكەكە دارى ۋە چۆ سەر جەركىن خۇشاقى... سى چار كەچكەكە دىتەرەكە دا ۋە جەرەكە دەرپوشك دانا سەر جەركى...)) (سوۋارى، 2013: 95). د ئەقى نەۋىق دا پىشچاقىرنا رەشەنچىلەر كوردى د چارچوقى خەزەنەكە رەفتارەكە زەلامەكە كوردا ھاتە بەرچاقىرنا ۋە دىاربوۋە كۆ لاساىكرنا ئىشەران ل سەر ئاستى تەكىكە ۋە گورىننى رۇماننى بە نە كارىگەرلەر ۋە لاساىكرنە ب قەگۇھاستان رەشەنچىلەر بىياقى بۇ ئاف بەرەمىن ئەدەبى يىن كورد ۋە "مەمەد سەلىم سىارى" ئەۋان رۇمانقىسىيە ئەۋىن پىشت بەستەكە كۆنكرىت ب كەلتور و فۆلكورلىق مىلى ئ كوردى كرى، ھەۋلەدايە ئ ئەۋى كارىگەرلەر شىۋاز ئەۋروپىي يان بىياقى دورىكەيت پىخەمەت مەزاخىنە ئەۋى رۇماننى بەرەھەن رۇماننى بۇ خەزەنە كەلتورلىق كوردى ۋە پاراستان ئەۋى.

د رۇمانا (گوند) دا رۇمانقىسى بۇ مەرەما داكۆكى كرن ل سەر رەسەناتىا زمانى نەتەۋە خۇ ۋە كۆ سىستەمە سەرەكە قەگۇھاستان ئافەرۇكا رەشەنچىلەر دا گەلەك ئ ئەۋان پەيىقەن كەشە كۆ د ئەقى سەردەمى دا ب پەيىقەن مرى يان يىن فەرەھەنگە دەھن ھەماتىن بەرەنەنە، داكۆ ب ئەقى رىكى ئەۋ پەيىف ئ مرنى قورتالبن ((... دىگەل سىپىدەك زوى بويكا خەمەلەندى... پىچە ۋە ھىزار ب سەر دادان پىشتى ل ھىستى سوارىكىن.. جاجىك ۋە رەشەل ۋە رىشك ۋە كىفك ل بەر پىشتى كرىسوون...)) (سوۋارى، 2005: 119). ئەف پەيىقەن د ئەقى دەقى دا بەرھاتى ھەمى ۋە كۆ پەيىقەن فەرەھىگە بۇ تاكەكەسى ئەقى سەردەمى.

دناف ھەر نەتەھەكى دا - ئەگەر ئەو ژ كەلتوورى ھېنن لادان دى كەلتوور ېن جلوبەرگ يېت ژ ھەر راستىيەكى، پىخەمەت ئەقى چەندى كراسنى پېرۇزىن دچىتە بەر كەلتوورى. و ئەفە پەيوەندىكا سەرمەدى يە.

2- پەيوەندىكا نەتەھەكى: گرېدان يا دگەل پەيوەندىكا تاكەكەسى جىكاي ب نەتەھە خۇ فە يا ھەى، ئەفە دىستە ئەگەرەك كو پېرۇزىن نەتەھەكى ب ھەى شىوېن خۇفە بەشەكېن ژ ژيانا ئەھى، و ېن پەيامدەرە پىنگىرېن پىن بىكەت. لەورا پەيوەندىكا ئەھى دگەل كەلتوورى پەيوەندىكا مېژوويە.

3- پەيوەندىكا مەرفايەتى: بىناى ئەھى مەرفايەت ب خۇفە، كەلتوور ب ھەردوو پەيوەندىن ئولى نەتەھەكى بىنن ېن تەمام نىنە ئەگەر مەرفايەتى رۇلې خۇ تىدا نەبىنەت، چوئى كەلتوور وەكو تىگەھەكى مەرفايەتى تەماشەى ژيانى دكەت، ھەر ئەف چەندە پەيوەندىن دناقبەرا خۇ مېژوويىن دا وەكو بىناى بۇ كەفناىتيا ھەيوونا ئەھى نەتەھەكى داناي، لەورا پىرا گرېدانى دناقبەرا مەرفايەتى و كەلتوورى دا گرېدانەك گەردوونى يا راستەمخۇبە. (جدعان، 1985: 13-14).

پالدرى سەرەكى ېن كو رۇمانئىفسان پالددەت بكارھىنانا كەلتوورى مىلى دناف تىكستا رۇمانى دا ئەھە چەسپاندىنا ناسناما نەتەھەكى يا ئەھى مىللەتى يە. لەورا بو فەكولەرى دىاروو، كو دوو تەھەرىن سەرەكى وەكو فەپىژا ئەقى فاكەھەرى دكەفە بەرچاف ئەھى:

أ- گرېدان كەلتوورى ب ناسناما نەتەھەكى فە.

ب- گرېدان كەلتوورى ب رە ورىشالېن جىكاي فە.

ناسناما نەتەھەكى يا ھەر مىللەتكى ھەلگرا ھندەك موركىن تايەتېن بەرچافە و وەكو ھىتيا بۇ ئەھە دھىتە ئاراستەكرن، رۇمانئىس مفاى ژ ئەھە ھىتيا وەردگىت ئەفجاج كەسايەتېن يا جە و دەفەر بن. نموونا ئەقى چەندى پەنايا گەلەك رۇمانئىسا بۇ بكارھىنانا كەلتوورى دناف رۇمانىن خۇدا ب مەرەما ھېزكرنا دەق فەگىرېن يا و تىكەلكرنا رويدانېن كەفن ونوېنە، (مجمەد سەلىم سوارى) ئەگەر ب شىوېكى راستەمخۇ و مەرەم پىكرى ئامازە ب ناسناما نەتەھەكى يا مىللەتى كورد نەكرىت، ب شىوې نەراستەمخۇ ھەى ئەھە سىجىبولېن گرېداى مىللەتى كورد و كەفناىتيا ئەقى نەتەھەكى يېت ھاتىن گوتن وەكو ئامازەكرن ب داستانا "مەم وزىن" يا "كەلا دم دم" ئەفە ژ ئەھە ھىتيا ئەھە ھەى شىوېن كەلتوورى ب خۇفە دگىت و دھەمان دەمدا جەفەنگەكى مىلى ېن مىللەتى كورد ب خۇفە د ھەلگىرېت. د ئەھى نموونا فەگىرې ئامازى پىن دكەت تىكەھلى دناقبەرا كەلتوورى كوردى و رۇژئاقا وئەمىركا ھاتىن ئامازەكرن و دېژىت: ((... تە راست گوت وەك مەم وزىن... بەلى وەك فان تشتا ب گھورىنا جە و دەما ھاتىن گھورىن.. نوكل ل باژىرېن مە ژى كچك و كورك دىن ھەژ ئىك و دو كەن وخازن بۇ كەن دەوات... دىسان ھەكە ئەم ھاتىن ل ھندەك ولاتىن دى وەك رۇژئاقا و ئەمىركا دى بىنن كچ و كور دسەرخۇنە ب دىتن و ھەژىكرىن و كەس نەشەت مابىن خوە تىبەكەن)) (سوارى، 2019: 240). تىكەھلبسونا كەلتوورى بىناى دگەل ېن كوردى ھندەك ژ ئەھە سنورېن تىتال ب خۇفە دگرن شكاندىنە، ئەگەرې ئەقى چەندى ژى دزفرىتە بىشكەفتىن و تىكەھلكرىن و كوچكرىن كو رۇلې گھورىنا نەرىتا ب شىوېكى بەرچاف دھىت دىتن.

پىكەتەتيا جىكاي وەكو يەكەبەك سەرىخۇ و بزوتىنەر بئەواشا سەرەكى يە يا وەرگرتنا رويدانەيا و بكارھىنانا واناىە دناف ھەر تىكستەكى ئەدەبى دا. ب وانا يەكە دىتر بۇ ناساندا نەتەھەكى ل جىپانېن پىدېف ب چەسپاندىنا ھەيوونا خۇ يە وئەھە ژى ل سەر چوار رەگەزا دھىت دانان ئەھى (بىروباوەر، مېژوو،

مېژووييا بوويە خالەك د تومارا دىروكا وى نەتەھەكى دا. بو نموونە د رۇمانا (گوند) دا فەگىرې د مىقانداريا شىخەكى ھەربا دا نەرىتەك ئەھەن فەدگھىزىت و رەنگەفەدانا ئاست و رادا كەلتوور بوونا جىكاي ھەربان دكەت و ھاتىن: ((شىخ ەبلای بۇ وان ئەھە سوچەت كر... دەھى حاجى ئاغا كوچەر ل شىخەكى ھەربا بوئە مېھن... ئىنا شىخى ھەربا گەلەك فەدرى وى كرت و فقا بۇ دياركەت كا ھەرب چەند ب مەردىنبا خۇ دىنگوتىنە... ھەر وەك خەك ل سەر ھاتىن تەھى دئاخىن... ئىنا حاجى ئاغاى ژى دگەل خۇ گوت: "خۇزىكىت وى رۇژى ھەكو تول من دىبە مېھن... دا بزانى كا كى ژ مە مەردترە" (...)) (سوارى، 2005: 247). راستە وەكو نەرىت د چارچوڧى فولكلورى دا يە، بەلى ل قىرې ئاستى ھەركرىن پى مەرەمە و رەوشەنەرىتا ھەردوو كەسان يا ئاغاى و يا شىخى د رىكا ئەھى رىزگرتن و فەدركرتىدا بۇ مېھننى دياردىت - دىت ل دەف مىللەتېن ئەھرىپى ئەف چەندە نەپىت يا ن ئەقى شىوېكى نەپىت. لەورا پەيوەندىكا رومانئىسى ب فان رەگەزان - مەرەم ژى رەگەزىن رومان و جورېن كەلتوورى - د دوو رىكا را دېورېت ئەھى

1- رىكا ئىكى: دەرپىن كرنەك سامال يا كەلتوورى يە، ئانكو توماركرنا ھەى ئەھەن كار و كرېارىن جىكاي كوردى ب خۇفە دگىت دوور ژ ھەر ئامازە و گھورىنەك ھەفچەرخ يا ن سەردەمىانە ب سەر ئەھى تىتالى دا ھىت، دشىاندانېنە ھىت گھورىن بەلكو وەكى خۇ دى ھىت توماركرن.

2- رىكا دووى: رىكا دەرپىكرى يە ژ باشاھەى، ئانكو پىادەكرنا كەلتوورى، نەبىنەت فەگىرېن رەگەزىن كەلتوورى يە يا ن بەرچافكرنا سىما و ساخەتېن ئەھى يە، بەلكو بەرەف سنورى پىادەكرنا ئەھى ب ھەى جورېن خۇفە يە دناف رۇمانى دا، ئانكو دشىاندانېنە گھورىن ب سەردا ھىت ل دويف پىدقايىتا تىكستى رۇمانى.

2. 3: فاكەھەرى نەتەھەكى.

قوناغىن دىروكى ېن مىللەتى كورد تىدا بوورى، تاكەكەسىن ئەھى توشى چەندىن مەرگەسات و دەربەدەرېن كرىە، - ئەقى چەندى ژى ئەگەرېن خۇ ھەبوويە - ئەف نەئارامىا ژ لاپىن رۇنېن ئىك ل دويف ئىك ھاتىن ئىسەر ب گىشتى نەچاركرىنە كو تايەتمەندىكى بىدە ئەھە ھەى كەبسا و كرىنە ھىغىنى ئافراندا گەلەك رۇمانا ژ ئەھە ژى ئەھە نموونىن د ئەقى فەكولېنېدا بكارھاتىن. ئانكو رۇمانئىسى - بەرى خۇ داىە كەلتوورى وەكو شەنگىشتەك سەرەكى يا ئافاھىن مىللەتى و گىيانى ئەھى ېن نەتەھەكى، چوئى زانى كو ((كەلتور رە ورىشالېن سەرەكى يە بۇ راكرتسا ستوينا ھەر نەتەھەكى و دشىت ب ئەھى چەندى بەرسىنگرتنا ھەر گەفەكى بگىت ېن ھەولا ژ ئاقبەرا ئەھى بكەت)) (عرفات، بدوى، 2017: 12). ب رىكا كەلتوورى نەتەھەكى ناسنامىن ئەھەن دھىن ناسىن و ژىك دھىن جوداكرن و ئەف چەندە باشتىن كەرسىتې بەرھەفە بۇ رۇمانئىسى. د پەرتوكا (تورا كەلتوورى) دا د رىژى ل سەر كەلتوورى و ھەى ئەھە چەق و جۇر و فاكەھەرىن ھاتىنە بەسكرن ئاخفتىنە، تىدا ئامازە ب ئەھى چەندى كرىە كو ئەھە پەيوەندىكا دناقبەرا كەلتوورى و فاكەھەرىن پالېشتىكەر بۇ پىادەكرنا ئەھى دناف بىفاقىن ئەدەبى دا ئەھە:

1- پەيوەندىكا ئولى يە: ئاراستا ئەقى پەيوەندىن بۇ ئەھى چەندى دچىت كو سچانېن سەرەكى ېن كەلتوورى ئاىنە - ئىسلامە، كرىستان، ئول ورىيازىن دىتر

ھەلبەگىرت ئانكو ئەو پەيشىن د ئەفى غومونىدا بكارھاتى ئامازەيىن فاكىھەكى نەمەوى پىئە ديارديت كو بووينە پالېشت بۇ گرىدانا پويىدانىن رۇمانى وىكارھىنانا ئەوى ھزرى ئەو بۇ نەمەيىن داھاتى بىتتە باشاۋەكى زىندى ومانيايى. د ناف لاپەرىن رۇمانا (گوندا) غومونەكا دى ل بەرچاف دكەفیت، ل دەمى رىبەر سەرەدانا گوندى سوارى دكەت. رۇمانقىسى — ب شىۋەيەكى پىئەگەگرىداي ئەفى چەندى قەدگىرىت. ((ما تو نزانى ئەفە جارا ئىككىيە رىبەر تىت گوندى مە.. ل دەمى باب و باپىرىت مە و تا نۇكە چ مرؤفیت مەزن ۋەك رىبەرى ل كۆچكەمە نەبوينە مېھقان.. كى دىپىت ھندى ئەم بىن ساخ جارهك دى رىبەر يان ئىككى ۋەك ۋى.. دى ل مە بتە مېھقان.. خوزى ئەز شىبابامە من تىشتەك بۇ رىبەرى كرا.. كو كەسى بۇ كەسى نەكى.. ھەكە گونە نە با و رىبەر عاجز نەبا دا ھەردو كوريت خو و ھەردو كوريت برانى خو مەمەدى ل بەر پىت ۋى سەر زى كەم...)) (محمد سلیم سوارى، 2013: 245). سالوخذانا رىبەرى ب كەسايەتيا مەلا مستەفانى بارزانى بەرجەستەكريبە، بزافكريبە باس ل ئەوى كەيشخوشيا گوندىيان بەرامبەر ھاتنا رىبەرى كوردان بکەت. سوارى د قەگىرانا خۇدا، ھەفېرکونا قوربانيا گىبانەۋەران بەرامبەر قوربانين مرؤقان بۇ رىبەرى كريبە. رۇمانقىسى نەشيايە كوتورتولى ل سەر ھەز و قىانا خو بەرامبەر گەل و نەتەۋە و سەرگىدىن خو بکەت، لەورا كريبە سەرچاۋەيەك بۇ رۇمانا خو. ژلايەكى دىتر قە ئەو ساخەتا رىزگرىن ل مېھقان ۋەكو سىمبولەكى دناف جىفاكى كوردى دا يا بەرچافە.

2. 4: فاكىھەرى جىفاكى.

جىفاك رەنگەدانى ل سەر بەرھەمى ئىسەران دكەت. ئەو ب خو زى ژدايىكويىن جىفاكى خۇنە. كەۋاتە پالەدەكى زىكايە دگەل ئىسەران، لەورا ب شىۋازىن جودا جودا جىفاكى وىنەدكەت و بەرھەمى خو ل سەر ئافادكەت. ((جىفاك، مېژوو، رۇمان دىزانەك ھەماھەنگدا دىزىن و ھەماھەنگيا وان ھەر ئىك خىزمەتا يا دىتر دكەت بۇ بەرھەمىنانى)) (عباس، 2019: 114). رۇمانقىسى نەشيت خو ژ جىفاكى قەفەتيت، چونكى سەرچاۋەيى سوز بەخشىنا بەرھەمىن ئەۋىيە. مەرەما سەرەكى ژ بىادەكنا كەلتورى دناف رۇمانىدا قەژاندانا ھىندەك ھىبايىن نوۋىە د ئەزموننا رۇمانقىسى- دا و دووبارە ئافراندىن وداھىنانە، ئەو خوندانلىن ل سەر رۇمانىن سوارى ھاتىن كرن و رۇمانقىسىن ھەفچەرخ ب گىشتى قەزىرنا وىننن ژيانا كەفەنە د رۇمانى دا ب تابلورنا كەلتورى باب وياپىرە ب ھەمى جورىن ئەۋىشە و تومارکنا ئەۋانايە ب شىۋازەكى ھونەرى بۇ نەۋەيىن داھاتى. ل سەر ئەفى بىنگەھى كۆمەلگە كەش و ھەۋايەكى باشتر بۇ رۇمانقىسى د رەخسىنىت كو پىچىتە د ھەمى قولچىكىن ژيانىدا، مينا كەلتورى، فولكلور، داب نەرىت، بىروبارور، مېژوو، سىياسى، عەشق و قىان، شەرو جەنگ...ھىند، مفايى زى وەرگىرىت و ل دويف پىدفايتا خو ب شىۋەيەكى ھونەرى سەرەدەرىن دگەل ئەۋان بابەتان بکەت. (كۆمەلگە سىستەمەكى بەرھەم ھىنانى و ئالوگوركتىيە، رۇمانقىسى كەتورى جىفاكى دكەتە گۆرەبانەكا بەرھەم بۇ بەرھەمى خو و دەرىپىن ژ راستى و ئارىشىن جىباننا جىفاكى دكەت) (كروش، 2015-2014: 65) مەزنى و بەرھەمى رۇمانى ل دويف ھەز و قىانا رۇمانقىسى دىنە كەرەستە و ئالاقىن بەردەست.

رۇمانقىسى د ئەفى پارچا رۇمانىدا بابەتەكى دلبارى كو ب رىبەدەكا بەرچاف دناف جىفاكىدا دىتتە دىتتە دىتتە دگەل چىرۇكا داستانا دلبارى يا (مەم و زىنا) ئەمەدى خانى. رۇمانقىسى كەسايەتيا بىندى دكەتە ئالاقەك ب رىكا

زمان، ئاخ)) (رضوان، 2012: 104). ديارديت كو كەيسا بىروباۋەرا ب پلە ئىك دىزاننا كەلتورى وئايىن دا دىزىت، لەورا ۋەكو سىستەيەك سەرەكى دىتت ھىمارن. ژبەر ئەفى چەندى نەتەۋە و مېژويا مىلى ۋەكو پالېشتەكى سەرەكە بۇ ئىسەران ب گىشتى و رۇمانقىسى ب ئايەت، چونكى گرىدانا رۇمانى بەشەكە ژ ئەوى جىفاكى رۇمان لى دىتتە ئافراندىن لەورا ((ھەر نەتەۋەيەكى كەلتورى خو ھىبىت، دىتت دەست ژ گىيانى خو بەردەت و بىنى مېژوو بىت)) (سميرة، 2017-2016: 23). ب ئەفى چەندى ھەستە نەتەۋايەتى فاكىھەكى ھارىكارە بۇ رۇمانقىسىن كو داھىنانى ب رىكا زمان و رەۋشەنبرى، ئەدەب... د بەرھەمىن خو دا بکەت. ئەفە زى بەلگەيەكو (ھەر نەتەۋەيەكى بىرپىتە كەلتورى خو، دىشانىدايە ناسنامەيا خو يا مېژوى و ئايىن، جىفاكى...ھىند بىزىت، نەتەۋەيا خو بۇ جىباننا ئەفروكە بەرچاڭبەكەت) (ھەمان ژىدەر، 23). بەرھەمىيا رۇمانى رىخوشكەرەكو رۇمانقىسى ب ئازادى دەرىپىن ل ئەوى بەرھەمىيا كەلتورى و فولكلور ب خو قە دىگىت بکەت. بەرھەمى ئىسەران مۇزا نەتەۋەيا ئەوى ل سەر ديارديت. چونكى ژيانا جىفاكى خو وىنەدكەت. ھەر ئەفەيە دىتتە پالەدىر ژ داىكويونا بەرھەمەكى كو پالېشتيا شىسەرى وى ب ھەستە نەتەۋايەتى بىت(چونكى، پىشتەستىن ب رابردوى دكەت ب ھزى و بۇچوونىن نو، تاكو بکەفیتە د خىزمەتا نوکە و داھاتىدا) (قەرەداخى، 2014: 79). رۇمانقىسى بەرھەمىن خو ب كەلتورى دىمەلىت، ژ بۇ داھاتى و نەۋەيىن پىشتى خو تاكو كەلتورى و نەتەۋەيىن خو ب دروست ب نىاسىت.

د رۇمانا (ھەۋارەدا)، ب ئاشكەرانى پالەدىر نەتەۋايەتى كارىگەرىسا خو ل سەر رۇمانقىسى كريبە، ب مۆنلۆك كەفەتتە دانوستاندەكى دگەل خۇدا، ھىزا خو ب رىكا پەشان ل سەر لاپەرىن رۇمانى دارىشتىيە. دەما ددەتە خو ياكرن ((مرا دلى مستى نەۋەك مرا داچ دلانە... مرا دلى مستى ئەۋە دويف دەۋسا باب و باپىرىن خو پىچىت... ھەكە پارەيەكى نانى ھەبىت ئەۋزى بۇ رىقىنگ و مېھشانىن وى بىت نەھىلىت چو ژار و پىدغى ل دور و بەرىن وى ھەمىن.. بى خودان شىيان ھىزىبىت ب وان ھىزى و شىيانا بەرەفانن ژ ھەمى خىزم و كەس و مرؤقىن خو بەكەت دا ھەمى سەرەراز و سەرەلندىن... بىن مىرخاز و چەلەنگ بىت چاكوچ و سندانى باۋەرىن بىت... ل بەر سىنگى ھەمى زالم و بىن وژدان و دۆژمن ونەيارا راۋەستت دا خەلك ناناك رەھت وىن ترس بىخون و ھەر دەمەكى كەسەك دەستى خو دىزىكەت مرؤفەك وى دەستى بىرت... يا ژ وى ھىت تەخسىر ناكەت دا قى مرادى حاصل كەت... بارەكى گرانە ب ھەمى ملاقە ناھىت.. يا پىشتى بىزاف و خەخورىن يە)) (سوارى، 2013: 51-52). خو يايە رۇمانقىسى ھەۋالايە ھەستى خو ب ئەفى رىكىن دەرىپىت، كو خەم و خىياللىن ئەوى دىتا رۆژەكا سەرەرازىن يە بۇ گەل و نەتەۋەيى خو. ھەزكەت رۆژەكى ژ رۇژان ئەۋزى ئىك ژ ئەۋان كەسان بىت بىن پىشتەفان و ھارىكار بۇ دۇزا گەلىن خو كرى، ئەۋان بىرپىت ژ دۆژمن و نەھەزان. مەبەست زى پاراستنا مىللەتى كوردە ژ ئەوى داگىركارى و تەپەسەرىيا كوردستان كەفەتتە تىدا، چونكى رۇمانقىسى ل دەمەكىدا ل نافەراستا عىراق ل باژىرى بەغدا و موسل دىزيا ھايدارى لىتىن دۆژمىن كوردان بوۋىە و ھەست ب توندروپيا گەلىن بىانى بەرامبەر كوردان كريبە. ژلايەكى دىقە ب جۋانى دەستەۋارەكا فولكلورى كوردى كريبە ھىقىنى ھەستى خو ل دەمى دايە دياركرن كو بارەكى گرانە دىت پىر مىللىن خو بىدەينە بەر. مەبەستا رۇمانقىسى- پى ئەو بوۋىە، كو رەسەنەتيا كەلتورى كوردى پىئە ديارىكەت، ھەردىسان پەنجەمورا كوردەۋارى ب خو قە

تەكلىپكەن فەگىرانی باس ل چىرۆكا (بشیشى و داخازى) دكەت، دەما دىئىت: ((چىرۆكا تە و وى بو چىرۆكا مەم وزىنى... گەلەك جارا من گوە لى دبو نياس و هەفالا و برادەر دگوت ئىك.. مەم و زىنا فى شارى داخاز و بشىش.. هەمە مەم وزىنا جزىرا بو تا نەگەهشتەن ئىك و دو ژەر بەكرۆكا بەلى داخاز و بشىش هەر دى گەن ئىك ب دل ساخيا بلندى بۇ وان.. نەرى هەرى مخان داخاز ئەفە مەم وزىنا مە هولپهاتەه...)) (سوارى، 2018: 139). چىرۆكا مەم وزىنى دىبەتە پالدرەك سوارى پى دەرىپىنى ژ چىرۆكا دوو ئەفندارىن دناف رۇمانا خۇدا بکەت، ئەفە وژبلى كو "مەم وزىن" ب خۇ وەكو سىمبولەك كەلتورى- نەتەوى دناف مللەتى كوردا دەپتە هزماترن. كەواتە دەرئەنجام رۇمانقىسى- ب پىدقايى زانىبە سەرھاتىبەك جفاكى خۇ تىكەلى نافرۆكا بەرھەمى خۇ بکەت تاكو پتر خواندەفانى خۇ مېنىتە دناف گۆرەپانا رۇمانىدا، هەر دىسان سەرناجا ئەوان بۇ ئەوى چەندى رابكىشىت، كو مېزوييا جفاكى يا مللەتى كورد يا پرە ژ هەمى جورىن كەلتورى.

رۇمانقىس ب شىئو كى شەرھەزا سەرھەرى دگەل هەمى ئەوان باهەتەن كەلتورى ب خۇفە دگرت كرىبە نەخاسمە باهەتەكى گرىدایى داب و نەرىتەن جفاكى -چونكى وەكى هېلا سۆرە-، رۇمانقىس نامازە ب ئەوى پەيوەندىيا هەفالىنى ئەوا دناقبەرا خۇ و كەسەكى مەسىحى دكەت. هەر ئەو هەفالىنى بوو بەئەگەرى هارىكار و پشستەفانیا خانەدانى كورى كارەى ژ بۇ هەزارتا ئەوى بۇ وەلاتى ئەمرىكا. دەما ددەتە خۇياكرن ((وەسا قى نەگەهە من ئەف پرىسپارە ژتە كر كول نك من جودايەك ياھەى دناقبەرا قى فەلا و بوسرمان نەخاسمەت بۇ لاپىت مرقۇفایەتى و دگەل زارۆكەكى.. بەلى تىشتى ئەز دىنم تو مرقۇفەك فەلە ھندە بزاف و پى كۆلى بۇ كەسەك بوسرمان دكەى...)) (محمد سلیم سوارى، 2010: 131). سوارى باهەتى پشستەفانیا هەفالهكى كرىستیان بۇ هەفالهكى بوسلمان د قالبەكى جفاكى نىشا خواندەفانى خۇدايە. دياركرىبە كو ئايىن و نەتەوەپىن جىاواز نەبووینە رىگر بۇ كارىن مرقۇفایەتى ب تايبەت ل كوردستانى كو ب دەفەرا پىنكە ژيانى دەپت نياسىن، هەردىسان د هەمان نمونە دا باس ل مرقۇفایەتى جفاكىن بىانى دكەت مینا جفاكى ئەمرىكا. ب درىژىيا رۇمانا (وارى رۇندكا) باهەتى هەفالىنى سادەپى مەسىحى و هارىكارىيا ئەوى دگەل زارۆكەكى گارەى ئەوى ب ناقى (خانەدان) دكەفستە بەرچاقىن مە، لەورا رۇمانقىسى زۆر ب ئاشكەراى ئەفى باهەتى دكەتە پالدرە و فاكەتەرەكى لىك بۇ دانانا هېلىن سەرەكى پىن رۇمانا خۇ، و نەشىياپە خۇ ژ ئەفى باهەتى جفاكى دەربازىكەت و باس لى ئەكەت. لەورا پترىيا بەشىن رۇمانا "وارى رۇندكان" كەفتىنە دخرمەتا ئەفى باهەتىدا. هەردىسان سادەپى هەفالى خۇ دكەتە رزگار كەرى نەخۇشىن ژيانا مالبات و ب جە هېنانا خەونىن خۇ.

بىناقى سەرەكى قى پالپشتى ئەفى فاكەتەرى بۇ رۇمانقىسى- د ميانا باهەتەن فولكلورى دا دياردىبەت، نەخاسمە زۆرەيا زۆريا بسپۆرىن ئەدەپى فولكلور و ئىسەرىن ئەدەپى وەكو گشتىگرىپەكى ددەنە ئەفى ئىدىيەمى، لەورا گەلەك جارا تىكەلى دناقبەرا كەلتور و فولكلورى دا دەپت كرن.

ھندەك ساخلەتەن ھەمىن د چارچوڧى ئەفى فاكەتەرى دا دزقرن و گھورپىن ئەوى رۇلى خۇ دپششەرنارو دىدانىن رۇمانى دا دىبىت چ ب شىئو كى ئەرىنى يان نەرىنى، ئەوژى:

1- وەكو پشستەفانەك كارىگەرىيا ئەوى ل سەر هېلا ئاسويى يا جفاكى دەپت كىشان، لەورا دچىتە دناف ھەمى خانە و تەخىن جفاكى و چ تەخا ژ ھەبوونا باهەتەكى گرىدای ب ئەوان فە دوور نائىخىت. ئانكو بو ھەر چىنەك جفاكى تايەتەندىبەك ھەمى و ھندەك باهەتەن گرىدای ئەوان، رۇلى رۇمانقىسى- ئەو ب ھشىارى ھەلسوكەوتى دگەل بكارهېنانا ھەر باهەتەكى گرىدای ھەر تەخەكى بکەت.

2- گرىدانا ئەفى فاكەتەرى بۇ رۇمانقىسى گرىدانا ب بىناقى سەرەكى قى جفاكى فە، ئانكو تاكە كەس يەكەپەك سترآكچەرى يە بو گھورپن و كارىگەرىبون ب ھەر پىشستەفانەك دكەفستە دناخەپىن جفاكىدا، لەورا گھورپنا ئىك تاكى جفاكى كارىگەرىيا خۇ ل سەر كومەك دىتر و ب ئەفى رىكى گھورپن دكەلتورى دا دەپن ئەنجامدان و كوپيا رەسەن يا ئەوى جورى كەلتورى دەپتە ژ دەستدان و پىنكەگھورەك دىتر بو دەپت دانا كو ژ جفاك و نەتەوەك دىتر وەرگرتىبەت. رۇلى رۇمانقىسى- دووبارە فەزقراندىن و فەژاندىنا ئەوى يە ئەوا ژ دەستدا و دناف تىكستى دا پىادەبەكەت دا بىت پاراستن ژ بەرزەبوونى.

3- كەلتورى جفاكى ب ماو و سەردەمى دەپت پىشان، رەگەزى دەمى وەكو پىشەرەكى بۇ ئاشكراكارنا گھورپىن جفاكى بكار دەپت، ھەر وەكى ئەوان قوناعىن جفاكىن جىپان تىدا بورىن ھەر ژ قوناعا نەخویندەوارى، چاندن، پىشەسازى... ئانكو گھورپىن ھەر سەردەمەكى كارىگەرىيا خۇ ل سەر كەلتورى ب گشتى كرىبە و دتەنجامدا ئەو كەرسى رەسەن پىن كەلتورى دقوناعا گھورپنا دا ھاتىبە ژ دەستدان، رۇمانقىسى شارەزا ھەولددەت ب ھەمى رىكا ئەوى كەلتورى ھەر چ نەپىت ب رىكا سەرھاتىبەك فەگىراى دناف دەق رۇمانى دا- جارەك دى ب فەزقرىبەت؛ چونكى ھندەك گھورپن ب شىئو كى ھەرەمەكى دەپن كرن كو يا قى مەرەمە ھندەك ژى ب مەرەم دەپن گھورپن و ئەفى چەندى د ھەردوو دوخاندە كارىگەرىيا خو يا ل سەر ژ دەستدان رەسەناتىا كەلتورى ھەمى.

ئەنجام:

پشتى فەكۆلېن ب دوماھىك ھاتى، ئەف ئەنجامىن ل خوارى ب دەستھە ھاتىنە:

- 1- كەلتوور وەكو دەريوشەكى يە ب سەر ھەمى ئەوان بابەتتەن رەوشنېرى و فولكۆر ب خۇفەدگىت، ئەو ھەمە خۇفەتە مەزنا ئەفان ھەمى بواران.
- 2- فاكىتەرىن نامازە پى ھاتىبە كىن ئەوژى فاكىتەرىن (ھونەرى، رەوشەنېرى، نەتەوھىي، جىفاكى) ىنە و ئەف فاكىتەرى ب ئاشكەرايى د گورەپانا بەرھەمى رۇمانئىسى دا دەھنە دېتە و بووینە شەنگەستەك ژ بۇ ئافراندا رۇمانى.
- 3- (محمد سلیم سواری) د رۇمانىن خۇدا زمانەكى سادە و قالبەكى جوان و ىنە پىن سەرەنجراكىش... بكارھىناىنە و ئەفە دېتە فاكىتەرى ھونەرىن رۇمانىن رۇمانئىسى – پىشتەستەن پىكرى. سەرەراى وى چەندى شىايە ھەردو كەلتوورین كەف و نوى پىكفە درۇمانىن جودا بكارىنىت.
- 4- (فاكىتەرى رەوشەنېرى) د رۇمانىن رۇمانئىسىدا ھاتىنە رەنگەدان، ئەوژى ژەر ھندىيە كو ئەو مرؤف رەوشنېر بووېە و د تەمەنى خۇدا ماوھكى درىژ ژىو خزمەتا رەوشەنېرىيا كوردى تەرخانكېيە.
- 5- (فاكىتەرى نەتەوھىي) وەكو فاكىتەرىكى ئافكارنا رۇمانىن رۇمانئىسى – دەھنە دېتە، ئەوژى ژەر ھندىيە كو رۇمانئىسى بەشەكى مەزەن ژ ئىسسىن ئەوى دەرىپىن تىگەھىن نەتەوھىي دكەن. وەكو: قىانا وەلات، مېژوویا وەلاقى، زمانى وەلاقى، پىكفەژيانا ئاپىنى، رېئەرى دۇزا كوردى (مەلا مستەفا بارزانى...ھتەد).
- 6- (محمد سلیم سواری) د ناف رۇمانىن خۇدا پەنا بىرېە بەر فاكىتەرى جىفاكى وەكو ژىدەرەك بۇ رەنگەدانا كەلتوورى، ئەوژى ژەر ھندىيە، كو رۇمانئىسى بەرچاڭ وەرگرتتا دابونەرىت و بىر و باوهران و مېژوو... ھتە ب مەزەن و ب ھا دېنىت.

لىستا ژىدەرەن:

قورئان:

- 1- قورئانا پىروز، سورە الفجر، ایه: 19.
- 2- قورئانا پىروز، سورەتا (مریم)، ئایەتا: 6.
- 3- قورئانا پىروز، سورەتا (النمل)، ئایەتا: 16.

1- ب زمانى كوردى:

أ- پەرتووك:

- 1- ئاشوورى، داربوش (2013)، چەمك و پىناسەسى فەرھەنگ (كۆلتوور)، وەرگىزان: ئىبراھىم ھەسەن پور، چاپى يەكەم، ھەولېر، چاپخانى موكريانى.
- 2- خەزەندەر، مارف (2001)، مېژووى ئەدەبى كوردى، بەرگى يەكەم، چاپى يەكەم، دەرگى چاپ و بلاوكردەنەوى ئاراس، ھەولېر، چاپخانى وەزارەتى پەرورەدە.
- 3- ھەباس، ھافىن سىياھەند (2019)، رۇمانا مېژوویيا كوردى رۇمانىن محەمەد سەلىم سواری وەك ئوونە، چاپا ئىككى، سەنتەرى زاخۇ بۇ فەكۆلېن كوردى، زاخۇ.
- 4- ھەبئىلا، ئىدرىس (2017)، دەقى ئەدەبى، چاپى يەكەم، ھەولېر، چاپخانى رۇشنىرى.
- 5- قەرەداخى، ھەتا (2014)، روائىن لە نىوان كەلتوور و سىياسەتدا، سەلىمانى، چاپ و چاپخانى (نېنە).

6- كرىنبروك، فېلىپ (بىزىن دېتە) (2008)، كۆلتوور و ناسنامەى كورد، وەرگىزان: وریا رەحمانى، دھوك، چاپخانا خانى.

7- نورەدین، بواری (2007)، رەدووكەوتن لە كەلتوورى كوردیدا، چاپى دووھم، ھەولېر، چاپخانى ئاراس.

ب- نامىن ئەكادىي:

1- دكتورا:

عبید، نەرخەوان محمد (2014)، دياردە كۆلتووربەكان لە (مەم وزین) ی (ئەحمەدى خانى) دا، نامەى دكتورا، سكولى زمان، بەشى كوردى، زانكوى سەلىمانى.

ج- كوفار:

شوانى، محمد (2010)، دەربارەى چەمكى كىتور، كوفارى گزنگ، ژمارە (86)، كانوونى يەكەم.

ب- ژىدەرەن پراكتىكىيەن فەكۆلېنى:

- 1- "محمد سلیم سواری" دىدارەكا تايەت فەكۆلېرى ب رىكا تەفونى دگەل رۇمانئىسى (محمد سلیم سواری) (2020-11-25) ئەنجام داىبە. سواری دەربارەى فاكىتەرى رەوشەنېرى دېزىت: ((سالا 1974ئى چوویمە رادیویا كوردى ل بەغدا كول وىرى تىكەھلى گەلەك رەوشەنېر و ھوزاشانین كورد بوویمە، مینا "صادق بەئەدین ئامىدى، سەبرى بۇتانی، سەلاح سەدوللا... "ھەرەسا چەند ئىسسىنا كۆمەلەپىن چىرۇكان ، ژ ئەوان بەرھەمان "مزگىنى، رى یا بەرانی، كەفالى ئى پەرواز، بائى مۆ...ھتەد.. ب ئەفنى چەندى رۇمانئىسى ب دەلیفە دېتە مفاى ژ سەروبوور و رەوشەنېرىا ئىسەرىن ملەقى خۇ وەرگىت. (25) سالین پىشكىشكرنا بەرنامەنى (ئىشارا باش) ل رادیویا كوردى بوویمە ئىك ژ پالدەرىن ھەر گزنگ ژ بۇ ژداپكوونا بەرھەمىن خۇ ب تايەت ئىسسىنا رۇمانان. ھەرەسا كەلتوورى كوردى بەشەكا بەرھەمىن نافرېبە، چونكى ژيانا گوندان و روینشتىن دگەل رە سىپى و كەسایەتتەن ئاپىنى و ھەشیرەق ل كوچك و دىوانان دگەل خوارن و فەخوارن و یارین كوردەوارى بۇ رۇمانئىسى بوویمە پالدەرەكى بۇ بكارھىنانا كەلتوورى كوردى د بەرھەمى خۇدا.
- 2- سواری، محمد سلیم (2005)، گوند، دھوك، چاپخانا ھاوار.
- 3- سواری، محمد سلیم (2010)، وارى رۇندكا، دھوك، چاپخانا دار ھەورا.
- 4- سواری، ھەوارە، محمد سلیم (2013)، دھوك، چاپخانا پارىزگەھا دھوكا.
- 5- سواری، محمد سلیم (2018)، دەولەت و ھىقى، دھوك، چاپخانا ماترىس.
- 6- سواری، محمد سلیم (2019)، دەولەت و دەرز، چاپخانا تركيا.

2- ب زمانى ھەرەبى:

أ- پەرتووك:

- 1- احمد، يوسف داوود (1980)، لغة الشعر (بحث في المنهج والتطبيق)، وزارة الثقافة والارشاد القومي، دمشق، سوريا.
- 2- البعلبكي، روى (1995)، المورد قاموس عربي- انكليزي، الطبعة السابعة، بيروت-لبنان، دار العلم للملايين.
- 3- الحنفي، السيد الشريف علي بن محمد بن علي الجرجاني (2003)، التعريفات: ضبط نصوصها وعلی علیها، مكتبة القرآن الكريم، القاهرة.
- 4- الخضراوي، ادريس (2012)، الرواية العربية وأسئلة ما بعد الاستعمار، الطبعة الاولى، القاهرة، مطبعة الرؤية للنشر.

2- کروش، زینة (2014-2015)، توظيف التراث في رواية تجرية في العشق للظاهر وطار، رسالة ماجستير، كلية الاداب واللغات، قسم اللغة والأدب، جامعة العربي بن مبيدي- أم البواقي، الجزائر.

3- نادية، مبروك (2019)، استلهام التراث الموريسكي الاندلسي- في الرواية الجزائرية المعاصرة -رواية البيت الاندلسي- لواسيني الاعرج أمودجا-، رسالة ماجستير، كلية الاداب، قسم اللغة والادب العربي، جامعة تلمسان، الجزائر.

2- دكتورا:

1- سميرة، منصورى (2016-2017)، توظيف التراث في الرواية المغاربية الجديدة، شهادة الدكتورا، كلية الاداب واللغات والفنون، قسم اللغة العربية وأدابها، جامعة جيلالي ليايس- سيدى بلعباس، الجزائر.

2- فيلاي، سلمية (2013-2014)، بنية الهوية الجزائرية في ظل العولمة، رسالة دكتوراه، كلية العلوم الانسانية والعلوم الاجتماعية، جامعة محمد خضير، سكرة، الجزائر.

ج- كوفار:

1- ايغلتون، تيرى (2000)، الثقافة في طبيعتها المختلفة، ت: نائر الاديب، مجلة الكرمل، العدد (2)، بيروت.

5- الدمشقي، ابي الفداء اسماعيل بن عمر بن كثير القرشي (2000)، التفسير العظيم، الطبعة الاولى، لبنان - بيروت، دار ابن حزم للطباعة والنشر- ههمان شلوفه كرن ژ لاین (طبري، قرطبي) دا هاتيه.

6- العنتيل، فوزي (1965)، ما الفلكلور، مكتب الأدب الشعبي، القاهرة، دار المعارف بمصر.

7- العودي، حمودي (1981)، التراث الشعبي وعلاقته بالتنمية في البلاد النامي، الطبعة الثانية، عالم الكتب، القاهرة.

8- الخلف، حسن علي (2010)، التراث و السرد، الجزء الأول، إصدارات إدارة البحوث والدراسات الثقافية، الدوحة- قطر.

9- بدير، حلمي (2003)، أثر التراث الشعبي في الادب الحديث، الاسكندرية، دار الوفاء للطباعة.

10- برتلجي، جان (1970)، بحث في علم الجمال، ت: انور عبدالعزيز، القاهرة، مؤسسة فرانكلين للطباعة.

11- تيزيني، طيب (1978)، من التراث الى الثورة، الجزء الاول، الطبعة الثانية، بيروت، لبنان، دار ابن خلدون.

12- حنفي، حسن (1992)، التراث و التجديد، الطبعة الرابعة، مجمع المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت- لبنان.

13- رضوان، عير بسيوني (2012)، أزمة الهوية والثورة على الدولة، الطبعة الاولى، القاهرة، مصر، دار السلام.

14- شكري، غالي (1973)، التراث والثورة، بيروت، لبنان، دار الطليعة للطباعة والنشر.

15- عثمان، احمد (2001)، الادب الاغريقي تراثا إنسانيا وعالميا، الطبعة الثالثة، القاهرة، دار المعارف.

16- عشيري، زايد علي (1997)، استدعاء الشخصيات التراثية في الرواية العربية المعاصرة، القاهرة، دار الفكر العربي.

17- عفيفي، السيد عبدالفتاح (2001)، علم الانسان "الانثروبولوجيا"، الفيةم، مصر، دار العلم.

18- فهمي جدعان، نظرية التراث، الطبعة الاولى، دار الشروق، عمان، الاردن، 1985.

19- قباوة، جلال الدين المحلي جلال الدين السيوطي فخر الدين (2003)، تفسير الجلالين الميسر، الطبعة الاولى، الجزء التاسع عشر، القاهرة، دار الحديث.

20- كوش، دنيس (2005)، مفهوم الثقافة في العلوم الاجتماعية، ت: د. منير السعيداني، مركز دراسات الوحدة العربية، لبنان- بيروت.

21- لسان العرب، أبي الفضل جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الافريقي المصري (1992)، طبع الثاني، مجلد 2، بيروت، لبنان، دار صادر.

22- وهبة، مجدي (1984)، كامل المهندس، معجم المصطلحات العربية في اللغة والادب، الطبعة الثانية، بيروت، مكتبة لبنان.

ب- نامين نه كاديمي:

1- ماستهر:

1- عرفات، ولاء محمد، بدوي، دوفش محمد (2017)، التواصل بالتراث في شعر يوسف الخطيب، رسالة ماجستير، كلية الدراسات العليا، جامعة الخليل، فلسطين.